

VICTOR NEUMANN – 65
FRAGMENT DINTR-O BIOGRAFIE INTELECTUALĂ

Florin LOBONȚ*

Între istoricii contemporani ale căror scrieri mi-au influențat reflecția asupra istoriei, Victor Neumann ocupă un loc foarte important, nu doar datorită tematicilor și modului în care le-a abordat, ci și numeroaselor (chiar dacă mult mai puține decât mi-aș fi dorit) schimburi de idei desfășurate „pe viu” în întruniri și discuții formale și informale de-a lungul a peste două decenii de colaborare academică. Ca profesor și mentor al tinerilor cercetători, a format numeroase generații de studenți și cercetători care îi datorează în mare măsură deschiderile de orizont științific și profesional de care se bucură în prezent. Însă nu despre acest aspect doresc să scriu în cele ce urmează, nici despre detaliile cercetărilor și reflecțiilor întreprinse constant și consecvent cu o mare și degajată subtilitate. Ca truditore în câteva subdomenii ale filosofiei, mă voi referi doar la câteva dintre contribuțiile lui Victor Neumann pe care le socotesc importante în planurile filosofiei și epistemologiei istoriei, filosofiei politice și studiilor culturale.

Încă de la primele lucrări prin care s-a făcut remarcat în plan național și internațional (începând cu *Tentația lui homo europaeus*), revizuite și îmbunătățite continuu, o opțiune metodologică fermă a fost asumată și cultivată fără abatere: aceea de a reuni în egală măsură materia primă documentară culeasă din arhive și biblioteci cu perspective și cadre interpretative filosofice, epistemologice și critic-culturale care să permită contextualizări și comparații multidirecționale flexibile și în permanență deschise. Lecturile repetate ale lucrărilor lui Victor Neumann mi-au dezvăluit afinitățile sale cu numeroși gânditori importanți, istorici, filosofi și politologi, printre care Fernand Braudel, Karl Popper, R.G. Collingwood, Raymond Aron, Reinhard Koselleck sau Hannah Arendt.

Chiar dacă, în fapt, au fost dezvoltate aproape simultan, cu accente diferite pe unele sau altele, contribuțiile originale ale istoricului Victor Neumann la istoria intelectuală a întregului areal geografic de care s-a ocupat și se ocupă ar putea probabil începe cu reflecțiile sale asupra modernizării, în special cea petrecută în regiunile Europei Centrale și de Est. Sprijinindu-se atât pe o impresionantă bază documentară, cât și pe o profundă cunoaștere a proceselor de modernizare petrecute în apusul

continentului, el a analizat și a explicat sistematic, atât în cercurile de intelectuali consacrați cu preocupări în domeniu, cât și în fața studenților și a publicului larg interesat, mecanismele și fațetele modernizării petrecute „de sus în jos”. Pornind de la elite, în bună parte intelectuali provenind din sau având tangență cu mediile princiere sau nobiliare puțin numeroase, Victor Neumann a fost preocupat de vulnerabilitățile și riscurile unor procese importate și adesea adaptate inadecvat sau chiar resemnificate radical în raport cu spațiile lor culturale și religioase de origine. De la *Tentația lui homo europaeus* la *Ideologie și fantasmagorie*, trecând prin *Between Words and Reality. Studies on the Politics of Recognition and the Changes of Regime in Contemporary Romania* și *Essays on Romanian Intellectual History*, prin zecile de studii, capitole și articole publicate în țară și în străinătate ori prin nenumăratele prelegeri și conferințe susținute, discursul său relevă un simț al nuanțelor și o cunoaștere exemplară a particularităților zonale, cultural-lingvistice și religioase din regiunile Europei Centrale și de Sud-Est. Toate acestea i-au permis să exploreze și să explice comparativ și nuanțat realități complexe, aproape necunoscute marilor istorici occidentali.

Perspectiva interdisciplinară, proiectată asupra tuturor temelor abordate, i-a permis istoricului urmărirea stăruitoare și „descâlcirea” prin analize atente și explicații clare a complicatelor țesături de linii de forță și direcții de circulație a cărților, ideilor și intelectualilor în spații ale căror melanje culturale și lingvistice par celor mai mulți imposibil de înțeles în mod științific. Pe măsură ce și-a publicat cărțile și studiile, una din mizele cărturărești cele mai mari ale lui Victor Neumann – aceea de a convinge tot mai multe medii academice occidentale prestigioase să renunțe la ideea că Europa centrală și răsăriteană este un conglomerat de regiuni obscure cu o importanță marginală în raport cu marile fenomene și tendințe istorice ale modernității timpurii și târzii – a fost câștigată. Nu am nicio îndoială că Victor Neumann a reușit mai bine decât oricare alt istoric român să demonstreze caracterul paradigmatic al modelelor multi- și interculturale de existență pe perioade de timp îndelungate a unor regiuni transfrontaliere ale Mitteleuropei. El a înțeles confruntările, transferurile și diferențele dintre *Weltanschauung*-urile cultural-politice ale acestei părți a continentului și acelea din proximitățile ei. De fapt, aș merge și mai departe și aș afirma că, fie și doar sub acest aspect (care, de altfel, nu e singurul), realizările în plan științific-istoriografic îi conferă lui Victor Neumann un greu de contestat loc de frunte nu doar în rândul istoricilor români, ci și între cei ai Europei Centrale și Răsăritene și un loc însemnat în comunitatea academică internațională în ansamblul ei.

Contribuția majoră a istoricului se regăsește nu doar în cercetarea istorică de nivel național și internațional, ci și în teoria și epistemologia istoriei, în filosofia cultural-politică a Europei Centrale și

a Europei de Sud-Est, studiile și inovațiile în domeniul istoriei conceptuale fiind remarcabile. Convins de justetea crezului hermeneutic al lui Reinhart Koselleck¹ potrivit căruia structurile conceptuale configurează sensurile prezente la nivelul actorilor istorici, Victor Neumann a mers mai departe și a analizat sensurile existente în mintea istoricilor înșiși. Acestei duble provocări create de încercarea gadameriană de *fuziune a orizonturilor* dintre încărcăturile semantice ale conceptelor trecutului și cele pe care istoricii înșiși le introduc cu scopul organizării trecutului, Victor Neumann îi răspunde printr-o atentă și echilibrată analiză a clivajelor extensiunii conceptelor, corect identificate în funcție de propriile lor confluente și de propriile lor epoci. Din asemenea eforturi stăruitoare au rezultat semnarea și eliminarea unor confuzii semantice privitoare la concepte foarte importante precum trib (neam), popor, națiune, centru, periferie, multiculturalitate, transculturalitate, etc., prea adesea utilizate nediferențiat și în necunoștință de cauză atât de ideologi și oameni politici, cât și de numeroși istorici. De exemplu, cercetarea conotațiilor etno-naționale și a sorgintei germano-prusiene romantice a conceptului de națiune în Europa Centrală și în Europa de Sud-Est, precum și descoperirea suprapunerii lui mai degrabă cu cel de *Volk* decât cu *nation*-ul civic francez au fost inovatoare prin anvergura interdisciplinară a analizei și argumentării și prin identificarea supraviețuirii până astăzi a acestor sensuri la nivelul discursurilor politic-identitare din statele Europei căreia îi aparținem.

Asemenea terapeuților care descoperă și conștientizează cauzele unor traume reprezentând începutul necesar al vindecării, Victor Neumann a insistat și insistă argumentat asupra nevoii de clarificare și de însănătoșire cultural-politică prin recuperarea adaptată la prezent a acelei părți din universalismul cosmopolit iluminist care descurajează exclusivismul, marginalizarea și ierarhiile inter-și intracomunitare. Acest efort, desfășurat nu doar în lucrări științifice, ci și în presa culturală și în mijlocul comunității, în fața publicului larg, reprezintă o fațetă importantă a implicării și educării civice a publicului și a contribuției lui Victor Neumann ca istoric și personalitate publică la recuperarea valorilor și spiritului toleranței, plurilingvismului și deschiderii către celălalt. Toate acestea le cercetează și le promovează – uneori în condiții mai puțin prielnice – de decenii.

În fine, poate cea mai însemnată contribuție, profund legată de cele deja amintite – și de fapt perfect complementară cu acestea – este teoretizarea, atât de importantă pentru filosofie, istorie intelectuală ori politologie, ca să numesc doar câteva domenii de studiu și reflecție – a conceptului de identitate. Explorarea și explicațiile date acestui concept se leagă de toate celelalte concepte și teme

¹ Victor Neumann a colaborat îndeaproape cu Reinhart Koselleck, fondatorul școlii de la Bielefeld și inițiatorul studiilor de *Begriffsgeschichte*, bucurându-se de aprecierea acestuia.

majore cercetate. Ele converg și-și dezvăluie deplina forță și potențialul atât constructiv, cât și distructiv, în extensiunile și angajările acționale în plan social-politic, militar, juridic, economic și general-atitudeal ale conceptului de identitate colectivă. În special în lucrările recente (*Conceptualizarea istoriei și limitele paradigmei naționale*, 2015), identitatea este prezentată sub forma eterogenității sociale alimentate de pluralismele lingvistice, religioase și culturale ale zonelor de interferență, ale regiunilor de frontieră și ale celor transfrontaliere din Europa Centrală și din Europa de Sud-Est, regiuni foarte bine cunoscute de autor.

În plan strict metateoretic, filosofico-istoric, Victor Neumann încearcă să prevină tentația de a face trecutul “mai ușor de mînut”, “mai puțin complicat”, tentație resimțită de istorici în general și de istoricul ideilor în particular. În prezentarea unui trecut mai puțin complex ori polisemic decît prezentul, uneori, tentația “domesticește” trecutul, alteori, îl caricaturizează. Reintroducerea unui sens al contingenței și al complexității nu-i înlesnește istoricului observarea tendințelor pe <durate lungi> sau identificarea evoluției ideilor, a vieții politice ori economice. Însă, după cum înțelegem la tot pasul din opera autorului, face posibil ca asemenea tendințe să nu poată fi privite ca ivindu-se din senin, sugerează caracterul difuz al granițelor dintre ele și posibilitatea coexistenței unora aparent contradictorii, nesincrone sau atemporale.

Ca gânditor care s-a delimitat continuu de agende politice și a denunțat tentativele de confiscare a trecutului în slujba acestora, Victor Neumann a sancționat permanent tendințele manifestate de numeroși istorici de a impune un sens unic, absolut asupra Istoriei, fiind convins că doar multiplicarea interpretărilor privind sensul istoriei și abandonarea “marii narațiuni”, caricaturizante, pot asigura libertatea gândirii noastre istorice. Pentru cititorul avizat, deschis către interdisciplinaritatea istoriei, filosofiei, gândirii politice, studiilor culturale, literaturii, geografiei și antropologiei istorice (și nu numai), scrierile lui Victor Neumann arată o preocupare constantă pentru partea teoretico-metodologică. Ele cultivă comprehensiunea (*Verstehen*) istorică către care ar trebui să tindă istoricul, neputînd fi asociate unei forme unice de interpretare. Comprehensiunea nu este o simplă metodă asociată unei singure perspective, ci un obiectiv complex ce necesită corectări permanente, un tip distinct de cunoaștere ce poate fi atins printr-o varietate de metode complementare. O interpretare, oricît de concludentă, rămîne un caz unic imaginat, o ipoteză. Caracterul rațional al schemelor astfel construite nu face decît să întărească ipoteticul conexiunilor luate în considerare, fiind alimentat, cum ar spune Raymond Aron, de echivocul fundamental conținut în motivele, pretextele și justificările agenților istorici. Atitudinea aceasta nu face din Neumann un adept al relativismului, ci un cercetător,

teoretician și metateoretician care se distanțează precaut de retorica Istoriei Universale și a obiectivismului rigid al unicității și completitudinii – adversare ale competiției interpretărilor istorice. Refuzând validitatea unor asemenea categorii, sarcina care-i rămâne istoricului e aceea de a promova un spectru mai larg de reprezentări conceptuale, reprezentarea de acest tip fiind considerată de autor fundamentală în înțelegerea trecutului. E un mod de *a-i da sens* istoriei, adică de a-i aduce perpetua absență într-o posibilă și niciodată încheiată prezență și, foarte important, de a găsi modalități de a o supune comparativ judecăților în absența criteriilor transcendente, imuabile, respinse constant de către autor.

O atare formă de înțelegere înfățișează o unitate inteligibilă sau continuă în care latura contextuală este suplimentată la Victor Neumann de o latură textuală. Socotită de nesusținut, distincția historiografică modernă dintre istoria ca trecut și istoria ca text scris despre trecut este înlocuită cu o istorizare auto-reflexivă (pe măsură ce ia ființă) a textului istoric privit epistemologic (investigând modurile în care e posibilă cunoașterea istorică) și ontologic (ca obiect). Un asemenea text, în care istoricul se apleacă critic atât asupra creației reprezentării, cât și asupra modurilor în care trecutul e reprezentat ca istorie, permite ca, prin situarea istoricului în relație cu evenimentele din text, alteritatea infinită a trecutului istoric *per se* – rămasă centrul de greutate al scrierii istorice – să fie sursa unei neîmpliniri permanente, un mijloc de a face din trecut o problemă continuă a prezentului, nu o filă de catalog. Astfel, din perspectiva lui Neumann, istorismul rămîne într-adevăr studiul schimbării și pînă și evenimentele socotite problematice în termenii reprezentării de către cei ce nu vedeau că “problematic este în primul rînd conceptul de istorie înțeleasă ca desfășurare cu sens unic, închis, de tip scenariu” (după cum ar spune istoricul britanic Dan Stone) –, își mențin forța de a chestiona convențiile prezentului.

De asemenea, prin propriul parcurs și curaj de a aborda teme și metode puțin agreate la nivelul peisajului historiografic general din România și din regiune, Victor Neumann ne atrage atenția asupra caracterului denaturant al obișnuinței și grabei noastre de a categorisi autorii pe “școli”, “mișcări”, “curente”, avînd ca rezultat neglijarea celor ce nu se încadrează cu ușurință nicăieri, dar care contribuie constant la adîncirea înțelegerii noastre istorice.

De la *Tentația lui homo europaeus* și pînă la *Conceptualizing Modernity in Multi- and Intercultural Spaces*, filosofia abordării realităților investigate ne dezvăluie (atât în text, cât și în subtext), într-un crescendo neînterupt, convingerile autorului că reconstrucțiile proiecțiilor teleologice lasă de dorit, deoarece structura lor de tip scenariu le transformă în narațiuni care au scopul de a

istoriciza speculativ faptele (în sens hegelian și herderian) prin impunerea de modelări de desfășurări prestabilite la nivelul discursului istoricului. Nu numai istoricii tradiționaliști, ci și criticii și istoricii culturali sunt subtil și permanent criticați de Neumann pentru stagnarea lor la nivelul pozitivismului naiv și pentru că se sprijină adesea pe presupuneri filosofice în genul celor de mai sus, insuficient conștientizate, care le contrazic concluziile cu privire la natura culturii, modernității sau civilizației. În analizele, dar mai ales în metaanalizele prezente în textele de maturitate ale lui Victor Neumann, transpare argumentul că în special întrebările istorice cruciale, atât de necesare înțelegerii civilizației moderne, necesită înțelegerea mereu îmbogățită factual și interpretativ a ceea ce se află încorporat în trecutul nostru și relația acestuia cu prezentul.

Rezumând o parte din cele de mai sus: subtextul reflecției sale despre trecut leagă direct scrierile lui Neumann de filosofie în general, de filozofia istoriei în particular. „Neîncheierea socotelilor” cu trecutul prin continua îmbogățire a acestuia cu sensuri noi, are nevoie de câmpuri permanent reînnoite ale interogării și criticii constructive, mai curând decât de descrieri dogmatizatoare ale continuității liniare și închiderii. Drept exemple ale unei astfel de rigidități dogmatice indicate de autor am amintit deja o parte dintre conceptele-cheie ale istoriei cărora le-a consacrat ani îndelungați de studiu minuțios, - de la „națiune” și „popor”, până la cele de „centru” și „periferie”- atât de închise în semanticile unilaterale fie ale *parti-pris*-urilor naționaliste, fie ale reduționismelor epistemologice involuntare datorate decontextualizării și absenței comparațiilor și corelațiilor.

Alături de ceea ce Victor Neumann a realizat deja, am indicii clare că analize filosofice, istoric-culturale și politologice prezentate în lucrări precum *Ideologie și fantasmagorie* (2001), *Key Concepts of Romanian History* (2008; 2013), *Peculiarities of the Translation and Adaptation of the Concept of Nation in East-Central Europe: The Hungarian and Romanian Cases in the Nineteenth Century* (2012) ori în foarte recentul studiu *Conceptualizing Modernity in Multi- and Intercultural Spaces: The Case of Central and Eastern Europe* (2017), vor fi extinse către arii tematice și conceptuale conexe.

Analizele critice de mai mică anvergură ale ideilor unor gânditori diverși, de la Vico, Michelet, Herder și Fichte la Habermas, C. Taylor și Harvey Siegel, dar și a numeroși reprezentanți ai spațiilor culturale românesc, maghiar, sârb, ceh și nu numai, anunță noi studii teoretice asupra marilor confluente intelectuale care au configurat modernitatea Europei, de la marile proiecte de emancipare la răsturnări de paradigme științifice și epistemologice ale istoriei. Alături de importanța pur științifică a analizei la care a fost supus, conceptul de identitate colectivă are și o dimensiune militantă, fiind exemplară pentru aspirația lui Victor Neumann de a deschide spațiile și culturile Europei Centrale și de Est (căzute în

omogenismele naționalismului etnic și exclusivist) către universalismul, europenitatea și toleranța specifice cosmopolitismului trans- și intercultural visat de intelectualii luminiști ai modernității timpurii.

Textul este reprodus după volumul VICTOR NEUMANN: ISTORICUL ȘI OPERA, Editori Miodrag Milin și Florin Lobonț, Editura RAO, București, 2018.

**Florin Lobonț este conferențiar universitar și decan al Facultății de Științe Politice, Filosofie și Științe ale Comunicării din cadrul Universității de Vest din Timișoara, având un doctorat în filosofie la Universitatea Babeș-Bolyai și un al doilea la Wales University, Swansea, Marea Britanie.*